

enotnosti ekosistema, se pravi, da je človek s svojo zgodovino in kulturo zgolj del narave in da je človekova kultura del narave. Človek bi potemtakem moral svoje odnose naturalizirati. Druga teza izhaja iz primata človeka nad vsemi drugimi rastlinskimi in živalskimi vrstami, narava obstaja kot sestavni del človekove kulture in človekovega umetnega sveta.

Za perspektive socializma in človeštva take skrajne pozicije sploh niso sprejemljive. Človek ustvarja svoj svet in kulturo ustvarjajoč (sredstva za proizvodnjo in življenje kot tudi samo življenje) v naravi, s privzajanjem narave. V tem mora sam najti družbene meje smiselnega posredovanja in poseganja v naravo. V tem razmišljanju je filozofska poanta Marxovega pojmovanja naturalizma in humanizma.

18. Nekateri avtorji vidijo rešitev ekološke krize (v smislu trajne ekološke družbene perspektive) v spravi med ekologijo in ekonomijo, med industrijskim in ekološkim sistemom oziroma med naravnim in družbenim sistemom. Tako izpostavljajo npr. tezo, da bo tudi sam industrijski sistem prispeval k razreševanju ekoloških vprašanj, tako kot bo ekologija prispevala k razreševanju industrijskih problemov. Rešitev formulirajo v tezi, da postaja industrija vse bolj ekološka, ekologija pa vse bolj industrijska. Ekologija vse bolj zgublja svojo industrijsko »nedolžnost«, prihodnost enega in drugega kompleksa je odvisna od vzajemnega približevanja in prežemanja. Ali je ta teza kot strateška teza sprejemljiva tudi za našo družbo? Ali obstajajo še kakšne druge rešitve razen tega kompromisa, ki ekološko krizo povezuje s tehnološkimi (industrijskimi) problemi, zanemarja pa značaj produkcijskega odnosa kot družbenega odnosa, utemeljenega na odnosu mezdne delavca in kapitala? Ali je ekološko vprašanje avtomatično rešljivo z razrešitvijo produkcijskih odnosov, se pravi z razrešitvijo odnosa med mezdanim delom in kapitalom? To vprašanje je smiselno glede na možnost udejanjanja socializma v prej nakazanem civilizacijskem kontekstu. Iz tega sledi teza, da mora socializem spremeniti tudi dosedanja civilizacijski način mišljenja in njegovo strukturo, če hoče ponuditi novo alternativo, ekološka misel pa mora postati misel in samoupravna praksa neposrednih proizvajalcev. Teza o praktični ekološki dejavnosti brez teoretskih paradigem je z vidika samoupravnega socializma problematična, ker odpira možnosti za uveljavljanje različnih spontanih idejnih predpostavk in vrednostnih ciljev, se pravi tudi takih, ki nasprotujejo socializmu.

Prevedel Božidar Kante

NOVAK ANDJELIĆ

»Kritična analiza« in človekovo okolje

V uvodnem delu Kritične analize političnega sistema socialističnega samoupravljanja med drugim piše: »Ustava SFRJ vsebuje vse bistvene opredelitve in temelj socialistične samoupravne demokracije, smeri nadaljnjega razvoja samoupravnih demokratičnih družbenoekonomskih in političnih odnosov ter perspektive razvoja političnega sistema«.

Cilj in naloga Kritične analize je odkrivanje vsega tistega, kar je pogojevalo, da se take »opredelitve in osnove« niso zadovoljivo uresničevale, in kaj moramo v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja izboljšati, da bi se lahko učinkovito uresničevale.

V ustavi SFRJ in v ustavah socialističnih republik in avtonomnih pokrajin so določene maksimalno možne človekove pravice in dolžnosti, da ima zdravo življenjsko okolje in da njegove dobrine racionalno uporablja in izboljšuje.

Vsi podatki kažejo in tudi povsem očitno je, da se te pravice in dolžnosti ne izpolnjujejo. Onesnaževanje in razne druge oblike ogrožanja človekovega okolja se – navzlic ukrepom, ki se jih lotevamo, in navzlic doseženim rezultatom (brez tega bi bilo še težje) – širijo in povečujejo. V posameznih mestih in industrijskih središčih postaja onesnaženost človekovega okolja omejujoči dejavnik razvoja (Zenica, Kakanj, Lukavac, Bor in druga mesta). Mesta ostajajo brez pitne vode; v posameznih rekah in drugih vodotokih zamira vsakršno življenje; voda postaja neuporabna za oskrbo prebivalstva, pa tudi v kmetijstvu in industriji je ni mogoče uporabljati brez poprejšnjega čiščenja; grozijo dolgoročne posledice žarčenja; uporaba sicer nujno potrebnih kemikalij v proizvodnji in potrošnji je nestrokovna; neracionalno uporabljamo in pogosto neupravičeno uničujemo najplodnejša kmetijska zemljišča kot tudi najdragocenejšo naravno dediščino, znamenitosti in redkosti, ki so zaščitene celo z zakonom; zmanjšuje se osončenost naselij in širših prostorov, povečujejo se hrup in vibracije itn.

Uničenje gozdov zaradi vpliva kislega dežja se širi po Evropi in zajema vse večja področja tudi v naši državi. Ta pojav drastično opozarja, da se onesnaževanje življenjskega okolja ne omejuje le na industrijska središča in naselja in da ima že nevarne razsežnosti.

Škoda, ki jo onesnaževanje in uničenje naravnih virov človekovega okolja povzroča zdravju in materialnim dobrinam je že sedaj zelo velika, vendar je sistematično ne spremljamo in o njej le malo vemo. Napovedi opozarjajo, da se bodo škodljive posledice onesnaževanja človekovega okolja povečevale, če ne bomo uveljavili učinkovitih preventivnih in sanacijskih ukrepov, da bi take nevarnosti preprečili tako v naši deželi kot na mednarodni ravni. Resno je treba jemati opozorila genetikov, da grozi nevarnost genetskega zloma, če ne bomo preprečili onesnaževanja življenjskega okolja.

Uvajanju preventivnih ukrepov pri nas doslej nismo in še ne posvečamo potrebne pozornosti. Družbeni plani razvoja Jugoslavije do leta 1990 in leta 2000 take ukrepe sicer razglašajo, vendar brez ustreznih ekonomskih in drugih instrumentov za njihovo izvrševanje. Sanacijskih ukrepov se najpogosteje lotevamo takrat, ko onesnaženost človekovega okolja dosega tak obseg, da že akutno ogroža zdravje prebivalstva (Sarajevo, Zenica itn.).

Z neizpolnjevanjem ustavnih načel na področju zaščite, racionalne uporabe in izboljševanja kvalitete življenjskega okolja ogrožamo tudi uresničevanje drugih ustavnih načel in človekovih pravic, kot so: splošni življenjski in delovni pogoji, preventivna zaščita zdravja prebivalstva in vsega živega sveta, splošna ljudska obramba in družbena samozaščita itn., tj. ogrožamo samo ustavnost in zakonitost.

V Kritični analizi, ki sicer uspešno osvetljuje mnoge probleme in daje predloge za njihovo rešitev, ni kritične ocene o uresničevanju ustavnih načel, pravic in dolžnosti glede na človekovo okolje. Pojma »človekovo okolje« oziroma »zaščita in izboljšanje človekovega okolja« sta omenjena šele v drugem delu Kritične analize, in to v funkciji vloge federacije in v kontekstu vloge in dela krajevnih

skupnosti. Razen tega se še na dveh mestih – in to v drugem delu Kritične analize – bolj za ilustracijo nekaterih oblik samoupravnega organiziranja – govori o ohranjanju čistosti vod. In to je vse. Toliko in na takšen način bi lahko o človekovem okolju povedali tudi takrat, ko ne bi bilo problemov z uresničevanjem njegovega varstva, racionalnega izkoriščanja in izboljševanja.

V najsplošnejšem smislu bi lahko razumeli, da se v Kritični analizi varstvo človekovega okolja razume pod pojmom varstva družbene lastnine oziroma v okviru kritike uveljavljanja ustavnosti in zakonitosti. Toda, če bi bilo tako, potem se varstvu in izboljševanju človekovega okolja ne pripisujeta aktualnost in pomen, ki ju dejansko ima tudi v delovanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Naravne dobrine so po ustavi družbena lastnina, toda ko je govor o družbeni lastnini v praksi, so predmet družbene pozornosti v glavnem materialne in kulturne dobrine, ki jih pokrivajo blagovnodenarni odnosi. Mnoge naravne dobrine: zrak, vode, klima, tišina itn. ne sodijo v krog vrednosti, ki jih pokrivajo blagovnodenarni odnosi. Ko gre za človekovo okolje z vsemi njegovimi naravnimi vrednostmi, je to prav primarna družbena lastnina. Posledice ogrožanja človekovega okolja kot primarne družbene lastnine so mnogo hujše kot pri ogrožanju družbene lastnine v običajnem pomenu tega pojma, le da se škoda, prizadejana človekovemu okolju, denarno praviloma še ne kaže. Z onesnaževanjem in ogrožanjem človekovega okolja niso napadeni le primarni pogoji za gospodarski in družbeni razvoj, temveč samo življenje.

Vsaka kritična analiza kateregakoli družbenega sistema, ki ne odgovarja na to, za človeka usodno vprašanje, je pomanjkljiva. V tem pogledu so naše ustave na ravni zgodovinske naloge. V ustavah verjetno ni potrebna nikakršna sprememba glede osnovnih določil o človekovem okolju, razen morda glede samega pojma »človekovo« okolje (ustrezneje bi bilo življenjsko okolje) in pa glede ukrepov za izvrševanje določil. Toda dejanskost je taka, da teh ustavnih pravic in dolžnosti ne spoštujejo niti posamezniki niti organi in organizacije, začevši z tozdi in krajevnimi skupnostmi pa vse do organov federacije.

Skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot najvišji organi oblasti in samoupravljanja kot tudi drugi organi in organizacije v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja zelo pogosto sprejemajo svoje odločitve brez ocen, kakšne in kolikšne nezaželene in škodljive posledice bo izvrševanje odločitev prizadejalo človekovemu okolju; sprejemajo jih brez nujno potrebnih rešitev in ukrepov, da se nezaželene posledice preprečijo. Mnogih zakonskih dolžnosti – ko gre za varstvo in izboljšanje človekovega okolja – tudi tedaj, ko vemo, da bodo nastale škodljive posledice, ne spoštujemo. Ni malo tozdrov, velikih in malih, ki delajo brez gospodarskih in drugih soglasij in sicer ravno na škodo ohranjanja kvalitete človekovega okolja; in vse to dopuščamo. Za onesnaževanje in ogrožanje človekovega okolja odgovarja le malokdo, to pa je kaznivo dejanje.

Zapostavljanje problematike človekovega okolja v Kritični analizi je le primer in dokaz, da v naši razvojni politiki, na področjih idejnega in političnega dela in izobraževanja, v politiki znanstvenega in tehnološkega razvoja, v ekonomski politiki itn. kvaliteta človekovega okolja še ni v središču pozornosti in akcije organiziranih socialističnih sil naše družbe, kot bi to ustrezalo aktualnosti in pomenu tega problema. To potrjuje tudi dejstvo, da v predlogu dokumentov za 13. kongres ZKS idejnopolitični vidiki življenjskega okolja niso tako obdelani, kot bi to zaslužili.

Res je, da se po stockholmski konferenci Združenih narodov o človekovem

okolju in sprejemanju novih ustav stopnjujejo organiziranje in aktivnosti, znanstvenoraziskovalno delo, pravno in samoupravno reguliranje, vzgojnoizobraževalno delo itn. za varstvo, racionalno izkoriščanje in izboljševanje človekovega okolja. Vendar je trend povečevanja ogroženosti človekovega okolja hitrejši od teh dejavnosti, rezultati pa so daleč pod možnim in nujnim.

Ko gre za vprašanje življenjskega okolja, je naša stvarnost mešanica najbolj naprednih opredelitev, zapisanih v ustavah in v političnih dokumentih ZKJ in SZDL, na teh opredelitvah zasnovanih aktivnosti, pa tudi konservativnih pojmovanj in odnosov do tega problema, ki se kažejo v množičnih pojavih onesnaževanja okolja.

Ko priznani znanstvenik in družbenopolitični delavec pred milijonskim televizijskim avditorijem označi aktiviste za zdravo življenjsko okolje kot »čistune« – s poudarkom na sramotilnem pomenu tega pojma – ali ko priznani strokovnjak s področja energetike za aktivnost s področja varstva človekovega okolja pravi, da je to moda, so to kajpak nazori, ki nimajo nič skupnega z ustavami in dokumenti ZKJ in SZDL. Taka pojmovanja, ki niso osamljena, samo potrjujejo, koliko sta še navzoči dediščina in vsakdanja praksa izkoriščevalskega odnosa do narave, pojmovane kot skladišče, iz katerega se lahko neomejeno jemlje, oziroma kot prostora, v katerega se lahko neomejeno odmetavajo vse odvečne stvari in celo strupene snovi, ne da bi jih prej nevtralizirali in varno deponirali. Prav taka pojmovanja so bila in so še glavna ovira pri učinkovitem izvrševanju človekovih ustavnih pravic in dolžnosti, da ima zdravo življenjsko okolje, da ga ohranja in racionalno izkorišča. Taka pojmovanja so eden glavnih vzrokov, da v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja še ni sistematično izoblikovanih nujnih ukrepov za zaščito človekovega okolja oz. da se te ne izpolnjujejo. Res je, da v dosedanjem razvoju ni bilo mogoče ohraniti povsem zdravega življenjskega okolja, vendar ga nikoli ne bi smeli ogroziti v tolikšni meri, kot se dogaja sedaj.

Proces, v katerem naj bi delavci obvladovali pogoje, sredstva in rezultate dela oz. obvladovali celotno družbeno reprodukcijo bi bil nepopoln, če ne bi obvladovali tudi reprodukcije kvalitete življenjskega okolja v vsej njegovi zapletenosti in v vseh možnostih za izboljšanje njegovih kvalitete.

V družbeno reprodukcijo vstopajo neposredno ali posredno – v njej se uporabljajo, obnavljajo, degradirajo ali celo uničijo tudi tiste dobrine življenjskega okolja, ki se jih ne da valorizirati v blagovnodenarnih odnosih. Možno je, in to se pogosto dogaja, da posamezne organizacije združenega dela poslušajo »uspešno« in ustvarjajo visok dohodek, hkrati pa povzročajo z onesnaževanjem in uničevanjem življenjskega okolja veliko škodo, ki se je v bistvu ne da oceniti in je ne upoštevamo pri presoji rezultatov njihovega poslovanja.

V gospodarskem sistemu in ekonomski politiki ni neposredne in stimulative povezave med odnosom združenega dela do življenjskega okolja in materialnim in družbenim položajem proizvajalcev; taka povezanost ni ustrezno uveljavljena niti v pravnem sistemu. V tem je tudi ena glavnih pomanjkljivosti in osnovnih vzrokov za majhno učinkovitost številnih predpisov in samoupravnih dokumentov o uravnavanju odnosov do življenjskega okolja. Nujno je, da take ukrepe izdelamo in vgradimo v politični sistem socialističnega samoupravljanja, v razvojno politiko, v družbene razvojne načrte, v gospodarski sistem, v gospodarsko politiko, politiko prostorske ureditve in urbanizma, v zemljiško politiko, v zunanjetrgovinsko menjava, v pravni sistem itn.

Zdi se, da Kritična analiza enostavno in razširjeno reprodukcijo obravnava v

okviru blagovnodenarnih odnosov, ne pa tudi kot reprodukcijo vseh življenjskih in delovnih pogojev. (Raba splošnih pojmov ni dovolj natančna, da bi lahko razumeli, kaj vse vsebujejo. Ni jasno, ali pojma »družbena reprodukcija« in »razširjena reprodukcija« vsebujeta tudi reprodukcijo življenjskega okolja z vsemi njegovimi dobrinami, tj. tudi pojem varstva človekovega okolja, ali le reprodukcijo vrednosti, ki jih pokrivajo blagovnodenarni odnosi). Primarna vrednost za človekovo življenje, za gospodarski in družbeni razvoj je prav življenjsko okolje z vsemi svojimi prvinami in dobrinami: vodo, zrakom, zemljiščem, klimo, rastlinstvom in živalstvom ter drugimi dobrinami.

Valorizacija primarnih vrednosti življenjskega okolja ne poteka avtomatsko z delovanjem tržišča. Njegovo valorizacijo v blagovnodenarnih odnosih moramo dodatno uravnjavati z ustreznimi pravnimi, predvsem pa ekonomskimi ukrepi. Moramo doseči, da bo onesnaževanje in uničevanje življenjskega okolja dražje, kot pa so možni ukrepi za njegovo zaščito. To je zelo zapleteno in obsežno delo, za opravljanje katerega potrebujemo vse več znanstvenega in strokovnega dela. Prav v okviru nadaljnjega razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja moramo uveljaviti take pogoje, da bodo vsi organi in organizacije, združeno delo in vsi ljudje zainteresirani in prisiljeni, da bodo svoje odločitve in svoje delo usklajevali z ustavnimi pravicami in dolžnostmi, da bi ohranili, racionalno izkoriščali in stalno bogatili življenjsko okolje.

Pogoj za tako reguliranje odnosov do življenjskega okolja je vzpostavitev sodobnega informacijskega sistema o vseh spremembah, ki jih razvoj povzroča v okolju, o vseh že navzočih in možnih oblikah njegovega ogrožanja s kemičnimi, fizičnimi in biološkimi agensi. Takega informacijskega sistema, ki bi nam posredoval norme in standarde, bilanco strupenih materij in odpadkov, katastrofe onesnaževanja in onesnaženosti, evidenco in statistiko, napoved onesnaževanja in ogrožanja življenjskega okolja in podobno, pri nas še nismo razvili in je bolj ali manj v začetnih stopnjah razvoja, je bolj stihijen kot pa načrtno zgrajen.

Vsi ti problemi in naloge so identificirani v družbenem dogovoru o elementih skupne politike in temeljih kriterijev za varstvo in izboljšanje človekovega okolja v Jugoslaviji.

Za to, da smo ta dokument pripravili in ga šele zdaj sprejeli v zvezni skupščini, je bilo potrebnih pet let. Družbene odgovornosti za to, da bi koncepcijo in številne ukrepe, ki jih vsebuje družbeni dogovor, učinkovito in celovito uresničili, ne smemo prelagati v prihodnost. Vsi organi oblasti in samoupravljanja, vse organizacije in vsa področja političnega sistema socialističnega samoupravljanja imajo dolžnost in neposredno nalogo, da opredelijo svojo vlogo in ukrepe na področju lastnega torišča dela in pristojnosti, da uskladijo vse proizvodne in druge dejavnosti z zahtevo, da se ohrani in izboljša kvaliteta življenjskega okolja. Hkrati s tem se vse bolj izrazito nakazuje nujnost profesionalizacije specifičnih del, ki se pojavljajo na področju varstva in izboljševanja življenjskega okolja, vzpostavljanje služb in organizacij za opravljanje tovrstnih del. Potrebne so sistemske organizacijske rešitve za spremljanje, koordinacijo in usmerjanje celotnega vpliva vseh družbenih dejavnosti na spremembe v življenjskem okolju, to pa naj opravljajo posebni družbeni organi in strokovne službe. To je eden od bistvenih pogojev za uresničevanje ustavnih načel, pravic in dolžnosti glede življenjskega okolja. Porajajo se potrebe po zelo produktivnem zaposlovanju vse večjega števila znanstvenih in strokovnih delavcev pri varstvu in sanaciji kvalitete življenjskega okolja; hkrati je

to ena izmed sil aktualnih smeri delovanja, ki lahko bistveno prispeva k ublažitvi sedaj velike nezaposlenosti.

Prevedel Božidar Kante

LITERATURA

1. Kritička analiza funkcioniranja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Beograd, november 1985.
2. Edvard Kardelj: Pravci razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Beograd, 1978.
3. Ustav SFRJ, Beograd 1984.
4. Katastar zagađivanja vazduha Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1980.
5. Nacionalni izvještaj »Stanje i politika čovjekove sredine u SFR Jugoslaviji.« Beograd 1985.
6. Društveni dogovor o elementima zajedničke politike i osnovama kriterija za zaštitu i unapređivanje čovjekove sredine u Jugoslaviji (šele sprejet v zvezni skupščini, objavljen bo v Uradnem listu SFRJ).
7. Stavovi o zaštiti i unapređivanju čovjekove sredine Predsjedništva Savezne konferencije SSRN, februar 1985.
8. Društveni plan razvoja Jugoslavije za 1986-1990.

MARKO KMECL

Tehniška inteligenca in okolje

Ali res dilema sodobnega sveta:

Tehnika (napredek) ali okolje (stagnacija)?!

Zapisana dilema res ni izhodiščna razvojna in filozofska podstava sedanjosti, postavljam pa jo v glavo svojega prispevka predvsem zato, ker je tipični izraz miselnosti in tudi manipulacij predvsem tistih ljudi in sistemov (ni jih malo, prevladujejo), ki hočejo uveljaviti svoje gospodarske ali politične in druge cilje, tudi kulturni niso izvzeti, na takšnih izmišljenih problemskih konstrukcijah.*

Iz tega pa vendarle izhajata dve spoznanji, ki sta za ta prispevek tudi zelo pomembni, pa jih kasneje ne bo več omenjal:

– Sinonimiranje tehnike z naprednim in okolja s stagnacijo je špekulacija prve vrste in je seveda za vsakega resnega premišljevalca o teh stvareh nesprejemljivo, in

– ni področja človekovega duhovnega ali materialnega delovanja, ki bi se lahko odreklo povezanosti z okoljem (torej tudi skrbi zanj); na primer trgovina ali celo kultura v širšem in ožjem pojmovnem smislu. Ali nekoliko drugače – nobeno od teh področij nima do okolja le škodljivega odnosa, izkoriščevalskega, nenačrtnega in nestrokovnega in nobenemu ne kaže priznati le pozitivističnega, to je ustvarjalnega, pospeševalnega in varovalnega odnosa – da, celo ekologistom in podobnim ne!

Gre torej za izrazito dialektične sekvence našega obstajanja in obdajanja, zato je izhod le ustvarjalni znanjski polilog, kjer bi moral vsakdo (kot posameznik) in vsi (kot sistem) razmišljati o svoji vlogi in nalogi. Tako imata Zveza inženirjev in tehnikov Jugoslavije (850.000 članov) kot Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije (73.000 članov) v svojem programu posebej poudarjeno nalogo, s katero mora tehniška inteligenca Jugoslavije programsko in delovno opredeliti svoj odnos do okolja.

* Zaradi obilice gradiva s posveta objavljamo prispevek M. Kmecla v nekoliko skrajšani varianti.